

Kamila Chmiel

Złożenie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego spadkobiercy w świetle zmian wprowadzonych ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw

Submitting Making a declaration of acceptance or rejection of inheritance on behalf of the minor heir in the light of the changes introduced by the Act of July 28, 2023 amending the Act – Civil Code and certain other acts

Celem artykułu jest ukazanie problematyki dochowania terminu do złożenia oświadczenia spadkowego w imieniu małoletniego spadkobiercy w świetle zmian wprowadzonych ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw¹. Przewidziano bowiem nowe rozwiązanie – zawieszenie biegu sześciomiesięcznego terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, jeżeli wymagane jest zezwolenie sądu – na czas trwania postępowania sądowego w tym przedmiocie (art. 1015 § 3 k.c.). Artykuł ten ma zatem ukazać wpływ niniejszej zmiany na sytuację prawną małoletniego spadkobiercy. W artykule podjęto próbę syntetycznego przedstawienia, kto i w jaki sposób może złożyć oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego spadkobiercy.

Słowa kluczowe: oświadczenie spadkowe, małoletni spadkobierca, reprezentacja małoletniego, reprezentant dziecka, przyjęcie spadku, odrzucenie spadku

¹ Dz. U. poz. 1615.

The aim of the article is to present the issue of keeping the deadline for making an inheritance declaration on behalf of a minor heir in the light of the changes introduced by the Act of July 28, 2023 amending the Civil Code and certain other acts. A new solution has been introduced – suspension of the six-month deadline for submitting a declaration of acceptance or rejection of inheritance, if court permission is required – for the duration of court proceedings in this matter (Article 1015 § 3 of the Civil Code). This article is therefore intended to show the impact of this change on the legal situation of the minor heir. The article attempts to present synthetically who and how can submit a declaration of acceptance or rejection of an inheritance on behalf of a minor heir.

Key words: inheritance declaration, minor heir, representation of a minor, child's representative, acceptance of inheritance, rejection of inheritance

Wstęp

Małoletni spadkobierca, ze względu na nieposiadanie pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 11 k.c.), nie może samodzielnie złożyć oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku. Konieczne jest, aby w jego imieniu oświadczenie spadkowe złożył jego przedstawiciel ustawowy. Należy jednak mieć na względzie, że niekiedy złożenie oświadczenia spadkowego jest czynnością przekraczającą zakres zwykłego zarządu i wymagane jest uprzednie uzyskanie zezwolenia sądu (art. 101 § 3 k.r.o.). Konieczność uzyskania zezwolenia sądu na złożenie w imieniu małoletniego oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku powodowała trudności w dochowaniu sześciomiesięcznego terminu do złożenia tego oświadczenia (art. 1015 § 1 k.c.). Wprawdzie doktryna i judykatura wypracowały kilka koncepcji, dających możliwość zachowania terminu do złożenia oświadczenia spadkowego w imieniu małoletniego², jednakże brakowało – co było podkreślane – rozwiązania legislacyjnego, chroniącego w pełni interes majątkowy małoletniego³. Ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych

² Zob. przypisy 35–47.

³ Zob. w szczególności: uchwała SN(7) z 22.05.2018 r., III CZP 102/17, OSNC 2018, nr 12, poz. 110.

ustaw⁴ wprowadzono zawieszenie biegu sześciomiesięcznego terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, jeżeli wymagane jest zezwolenie sądu – na czas trwania postępowania sądowego w tym przedmiocie (art. 1015 § 3 k.c.). Niniejsza zmiana weszła w życie z dniem 15 listopada 2023 r.

Reprezentacja małoletniego spadkobiercy przez przedstawiciela ustawowego. Wyłączenie reprezentacji małoletniego przez jego rodziców – instytucja reprezentanta dziecka

Małoletni nie posiada zdolności do czynności prawnych (art. 12 k.c.) albo posiada ograniczoną zdolność do czynności prawnych (art. 15 k.c.). Istnieje zatem konieczność reprezentowania go przez przedstawiciela ustawowego, czyli rodzica albo opiekuna. Przedstawicielem ustawowym małoletniego pozostającego pod władzą rodzicielską jest rodzic, któremu ta władza rodzicielska przysługuje (art. 98 § 1 k.r.o.). Natomiast przedstawicielem ustawowym małoletniego niepozostającego pod władzą rodzicielską jest opiekun. Zgodnie z art. 94 § 3 k.r.o sąd ustanawia dla dziecka opiekę, jeżeli żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska albo jeżeli rodzice są nieznani⁵. Wskazuje się, że opieka ustanowiona dla małoletniego stanowi surogat władzy rodzicielskiej⁶. Należy jednak mieć na względzie, że w celu ochrony interesu małoletniego, ustawodawca przewidział również określone wyłączenia reprezentacji rodziców wobec małoletniego pozostającego pod jego władzą rodzicielską (art. 98 § 2 k.r.o.) oraz wyłączenia reprezentacji małoletniego przez opiekuna (art. 159 § 1 k.r.o.). Zgodnie z art. 98 § 2 k.r.o. żaden z rodziców nie może reprezentować dziecka: 1) przy czynnościach prawnych między dziećmi pozostającymi pod ich władzą rodzicielską; 2) przy czynnościach prawnych między dzieckiem a jednym z rodziców lub jego małżonkiem, chyba że czynność prawna polega na bezpłatnym przysporzeniu na rzecz

⁴ Dz. U. poz. 1615.

⁵ Zob. J. Słyk [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2017, s. 1206. Por. art. 145 § 1 k.r.o.

⁶ G. Jędrejek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 155, teza 3.

dziecka albo że dotyczy należnych dziecku od drugiego z rodziców środków utrzymania i wychowania.

Wyłączenie z punktu pierwszego jest bezwzględne, w punkcie drugim przewidziano zaś dwa wyjątki. Pierwszy polega na tym, że jeden z rodziców nie może reprezentować małoletniego przy czynnościach z drugim rodzicem (także ojczymem, macochą), gdy czynność polega na bezpłatnym przysporzeniu na rzecz dziecka. Drugie odstępstwo obejmuje czynności dotyczące należnych dziecku środków utrzymania i wychowania (alimentów)⁷. Podkreśla się, że wyłączenie reprezentacji rodziców wobec dziecka pozostającego pod jego władzą rodzicielską na gruncie obecnie obowiązującego Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego występuje w każdym przypadku, niezależnie od tego, czy istnieje rzeczywista sprzeczność interesów dziecka i drugiego z kontrahentów⁸. Dla dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską, którego żadne z rodziców nie może reprezentować, sąd opiekuńczy ustanawia reprezentanta dziecka (art. 99 § 1 k.r.o.). Należy zaznaczyć, że instytucja reprezentanta dziecka została wprowadzona omawianą nowelizacją⁹. Reprezentant dziecka jest umocowany do dokonywania wszelkich czynności łączących się ze sprawą, również w zakresie zaskarżenia i wykonania orzeczenia (art. 99 § 2 zd. 1 k.r.o.).

Reprezentantem dziecka może być ustanowiony adwokat lub radca prawny, który wykazuje szczególną znajomość spraw dotyczących dziecka, tego samego rodzaju lub rodzajowo odpowiadających sprawie, w której wymagana jest reprezentacja dziecka, lub ukończył szkolenie dotyczące zasad reprezentacji dziecka, praw lub potrzeb dziecka (art. 99 § 1 k.c.). W przypadku gdy stopień skomplikowania sprawy tego nie wymaga, w szczególności gdy sąd opiekuńczy określi szczegółowo treść czynności, reprezentantem dziecka może zostać ustanowiona również inna osoba posiadająca wyższe wykształcenie prawnicze i wykazująca znajomość potrzeb dziecka. Jeżeli szczególne okoliczności za tym przemawiają, reprezentantem dziecka może zostać ustanowiona także osoba nieposiadająca wyższego wykształcenia prawniczego. Natomiast w postępowaniu

⁷ J. Gajda [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz 2021*, red. K. Pietrzykowski, Legalis, art. 98, Nb 4.

⁸ J. Misztal-Konecka, *Wyłączenie reprezentacji rodziców wobec dziecka pozostającego pod ich władzą rodzicielską*, PS 2010, Nr 6, s. 71, wskazując *a contrario*, że zgodnie z przepisem art. 22 § 2 dekretu z 22 stycznia 1946 r. – Prawo rodzinne (Dz. U. Nr 6, poz. 52) wyłączenie reprezentacji miało miejsce tylko w przypadku sprzeczności interesów dziecka i choćby jednego z rodziców lub sprzeczności między interesami dzieci.

⁹ Zmiana przepisu weszła w życie z dniem 29 sierpnia 2023 r. W związku z tym, że zmiana niedawno weszła w życie w przywoływanej w pracy literaturze i orzecznictwie wciąż występuje pojęcie kuratora.

karnym reprezentantem dziecka może być tylko adwokat lub radca prawny (art. 991 § 3 k.c.).

Do czynności reprezentanta dziecka przepisy art. 95 § 3 i 4 oraz art. 154 stosuje się odpowiednio (art. 99 § 2 zd. 2 k.r.o.). Reprezentant dziecka powinien zatem kierować się takimi samymi zasadami jak rodzic lub opiekun, przede wszystkim zaś jego dobrem i interesem społecznym (art. 95 § 3 k.c. *in fine* oraz 154 k.r.o.). Natomiast zgodnie z art. 99 § 3 k.r.o. do reprezentanta dziecka przepisy art. 148, art. 151, art. 152, art. 156, art. 159, art. 164, art. 165 § 2, art. 168-170 i art. 180 § 2 stosuje się odpowiednio, co dodatkowo potwierdza pełnienie przez reprezentanta dziecka roli przedstawiciela ustawowego małoletniego wobec odpowiedniego stosowania do niego przepisów dotyczących sprawowania opieki.

Złożenie oświadczenia spadkowego w imieniu małoletniego jako czynność przekraczająca zwykły zarząd majątkiem dziecka. Konieczność uzyskania zezwolenia sądu

Zgodnie z art. 101 § 1 k.r.o. rodzice obowiązani są sprawować z należytą starannością zarząd majątkiem dziecka pozostającego pod ich władzą rodzicielską. Przed wejściem w życie omawianej nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w sposób bardziej lakoniczny wskazywał ograniczenia w sprawowaniu przez rodziców zarządu majątkiem dziecka przy czynnościach przekraczających zakres zwykłego zarządu. Przepis art. 101 § 3 k.r.o. stanowił wówczas, że rodzice nie mogą dokonywać czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu ani wyrażać zgody na dokonywanie takich czynności przez dziecko bez zezwolenia sądu opiekuńczego. W Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym nie zawarto natomiast definicji czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu. W poprzednim stanie prawnym nie było nawet egzemplifikacyjnego katalogu takich czynności¹⁰. W literaturze przyjmowano, że „miernikami” pozwalającymi określić, czy dana czynność przekracza zakres zwykłego zarządu są: ciężar gatunkowy tej czynności, skutki, jakie ta czynność wywoła w majątku dziecka,

¹⁰ Zob. P. Wicherek [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, red. M. Frasz, M. Habdas, LEX/el. 2023, art. 101, teza 11.

wartość przedmiotu danej czynności, a także dobro dziecka i ochrona jego interesów życiowych¹¹.

Odnosząc powyższe kwestie do omawianego zagadnienia, należy zauważyć, że w większości stanowisk doktryny przeważał pogląd, że czynnością przekraczającą zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka jest złożenie oświadczenia o prostym przyjęciu spadku lub o odrzuceniu spadku, do przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza w imieniu małoletniego nie jest zaś wymagane zezwolenie sądu¹². Część przedstawicieli doktryny uznawała przy tym jednak, że odrzucenie spadku przeciążonego długami nie jest czynnością przekraczającą zwykły zarząd i jako takie nie wymaga zezwolenia sądu opiekuńczego¹³. Pojawiały się jednostkowe zdania odrębne wskazujące przede wszystkim, że konieczność uzyskania zezwolenia na przyjęcie spadku z dobrodziejstwem inwentarza może być uzasadniona tym, że mimo ochrony małoletniego w postaci jego odpowiedzialności za długi spadkowe tylko do wysokości stanu czynnego spadku, same czynności takie jak sporządzanie spisu czy wykazu inwentarza mogą okazać się problematyczne w przypadku małoletniego spadkobiercy i dlatego sąd opiekuńczy powinien rozważyć, czy nie korzystniejsze będzie odrzucenie spadku składającego się w większości z długów¹⁴. Wskazywano także, że kwestia przekroczenia zwykłego zarządu powinna być oceniana *in casu*, ponieważ istnieją różne przypadki, tj. każdy spadek jest inny¹⁵.

W znowelizowanym przepisie art. 101 § 3 k.r.o. wskazano, że rodzice nie mogą dokonywać czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu ani wyrażać zgody na dokonanie takiej czynności przez dziecko bez zezwolenia sądu opiekuńczego, a w przypadkach wskazanych w art. 6401 k.p.c. bez zezwolenia sądu spadku. Niniejsza zmiana dotyczy po pierwsze

¹¹ J. Strzebińczyk [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 12, red. T. Smoczyński, 2011, s. 284.

¹² J. Kuźmicka-Sulikowska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, 2021, Legalis, art. 1012, Nb 6; B. Swaczyna, *Odrzucenie spadku nabytego przez dziecko* [w:] *Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi*, red. M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka, 2013, LEX; E. Skowrońska-Bocian, *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki*, red. J. Gudowski, 2017, art. 1012, teza 3; J. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, 1972, s. 1926. Por. Postanowienie SN z 25.06.1996 r., II CRN 214/95, LEX nr 26273.

¹³ B. Kordasiewicz (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 10. Prawo spadkowe*, Warszawa 2015, art. 1012, Nb 71; J. Kuźmicka-Sulikowska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, art. 1012, Nb 6; B. Swaczyna, *Odrzucenie spadku nabytego przez dziecko* [w:] *Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi*, red. M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka, 2013, LEX, s. 572; E. Skowrońska-Bocian, *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1012, teza 4.

¹⁴ Zob. W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki. Tom IVA*, red. K. Osajda, Warszawa 2019, art. 1012, pkt 25; Por. K. Żok [w:] *Kodeks cywilny. Tom III*, art. 1012, Nb 11.

¹⁵ Tak: B. Kucia, *Oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego*, [w:] *Prawo prywatne wobec wyzwań współczesności*, red. M. Fras, P. Słezak, Warszawa 2017, s. 223–225.

właściwości sądu wydającego zezwolenie na złożenie w imieniu małoletniego oświadczenia spadkowego. W uzasadnieniu do projektu ustawy wskazano, że postępowania w sprawach o wydanie zezwolenia na złożenie oświadczenia o prostym przyjęciu spadku lub odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego przekazano sądom spadku w celu usprawnienia postępowania, a „dla poczynienia ustaleń służących ocenie ekonomicznej zasadności celowości decyzji o odrzuceniu spadku jest konieczna wiedza profesjonalna, której sąd opiekuńczy z natury rzeczy nie posiada, co skutkuje tym, że w praktyce sądy opiekuńcze podejmują decyzje co do wydania zezwolenia na przyjęcie lub odrzucenie tylko na podstawie oświadczeń rodziców”¹⁶. Po drugie natomiast należy mieć na względzie, że zgodnie z wprowadzonym art. 6401 § 1 k.p.c. sąd spadku wydaje zezwolenie na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka w postaci prostego przyjęcia lub odrzucenia spadku. *De lege lata* nie ma zatem wątpliwości co do tego, że przyjęcie spadku z dobrodziejstwem inwentarza nie jest czynnością przekraczającą zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka.

Przedmiotowa nowelizacja dodaje również art. 101 § 4 k.r.o., zgodnie z którym, jeżeli dziecko jest powołane do dziedziczenia wskutek uprzedniego odrzucenia spadku przez rodzica, to czynność polegająca na odrzuceniu spadku w imieniu dziecka przez rodzica, któremu w tym zakresie przysługuje władza rodzicielska, gdy jest dokonywana za zgodą drugiego z rodziców, któremu również w tym zakresie przysługuje władza rodzicielska, albo gdy jest dokonywana wspólnie, nie wymaga zezwolenia sądu opiekuńczego albo, w przypadkach wskazanych w art. 6401 k.p.c. sądu spadku – jeżeli spadek odrzucają inni zstępni rodziców tego dziecka. Ustawodawca wprowadził zatem wyjątek od zasady określonej w art. 101 § 3 k.r.o., ułatwiając złożenie oświadczenia o odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego w sytuacji, w której spadek zawiera tylko pasywa albo jest bardzo niskiej wartości i jego przyjęcie nie jest korzystne. Jednocześnie należy zauważyć, że odstąpienie od konieczności uzyskania zezwolenia sądu spadku na odrzucenie spadku w imieniu małoletniego nie powinno prowadzić do odrzucenia w imieniu małoletniego spadku, tylko po to, żeby mógł go nabyć ktoś inny, a więc wbrew interesowi majątkowemu małoletniego. Przepis art. 101 § 4 k.r.o. przewiduje bowiem

¹⁶ Por. J. Słyk, *Orzekanie w sprawach o zezwolenie na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka*, „Prawo w działaniu” 2015, t. 21, s. 221, 230–233 i 242.

wymóg odrzucenia spadku również przez pozostałych zstępnych rodziców tego małoletniego, w imieniu którego składają oświadczenie spadkowe¹⁷.

Złożenie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku przez małoletniego nieposiadającego zdolności do czynności prawnych albo przez małoletniego posiadającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych

Wskazuje się, że oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku jest oświadczeniem woli, które podlega zasadom przewidzianym w Księdze pierwszej Kodeksu cywilnego¹⁸, a zatem oświadczenie spadkowe może być złożone samodzielnie jedynie przez osobę posiadającą pełną zdolność do czynności prawnych. Z całą pewnością można zatem stwierdzić, że w imieniu małoletniego nieposiadającego zdolności prawnej oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku składa jego przedstawiciel ustawowy.

W literaturze pojawiły się natomiast różne poglądy co do oświadczenia spadkowego małoletniego posiadającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych. Część przedstawicieli doktryny wskazuje na konieczność złożenia oświadczenia spadkowego w imieniu małoletniego posiadającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych przez jego przedstawiciela, tak jak w przypadku małoletnich nie mających zdolności do czynności prawnych w ogóle¹⁹. Według poglądu odmiennego małoletni posiadający ograniczoną zdolność do czynności prawnych może sam złożyć oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, z tym że konieczna jest zgoda jego przedstawiciela ustawowego²⁰. Drugi pogląd wydaje się słuszny. Należy

¹⁷ Por. K. Dębińska-Domagala, *Złożenie oświadczenia spadkowego w imieniu małoletniego na tle projektowanych zmian legislacyjnych*, Prawo i Więź 2022, Nr 3, s. 28.

¹⁸ B. Kordasiewicz (red.) *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 488.

¹⁹ Tak np. J. Pietrzykowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J.I. Bielski, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, Z. Resich, Warszawa 1972, s. 880; E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV. Spadki*, red. A. Kidyba, Warszawa 2015, art. 1012, teza 5; W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, red. K. Osajda, t. IVA, Legalis, art. 1012, pkt 16; J. Kuźmicka-Sulikowska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, 2021, Legalis, art. 1012, Nb 6; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz. Art. 627–1088*, red. M. Gutowski, 2019, Legalis, art. 1012, Nb 7. Por. G. Gorczyński [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922–1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, LEX, art. 1018, s. 57.

²⁰ Tak np. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1990, s. 142; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 450–1088*, red. K. Pietrzykowski, 2021, art. 1012, Nb 11; Postanowienie SN z 13.11.1998 r., II CKU 64/98, LEX nr 1215083.

bowiem mieć na względzie, że zgodnie z art. 17 k.c. do ważności czynności prawnych, przez które osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych zaciąga zobowiązanie lub rozporządza swoim prawem wymagana jest zgoda przedstawiciela ustawowego tej osoby. *A contrario* innych czynności (niemających charakteru zobowiązującego lub rozporządzającego) małoletni posiadający ograniczoną zdolność do czynności prawnych może dokonywać samodzielnie²¹. Istotną kwestią jest zatem ustalenie, czy złożenie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku ma charakter czynności prawnej zobowiązującej lub rozporządzającej. Przyjęcie spadku powoduje definitywne nabycie spadku, włącznie z długami spadkodawcy (art. 922 § 1 k.c.), co może wpływać na zakwalifikowanie złożenia oświadczenia o przyjęcia spadku do czynności prawnych o charakterze zobowiązującym. Co do odrzucenia spadku, podkreśla się natomiast, że „prowadzi do utraty praw wchodzących w skład spadku”, dlatego też należy je zaklasyfikować jako czynność prawną rozporządzającą²². Z powyższych względów przyjmuje się, że małoletni o ograniczonej zdolności do czynności prawnych może złożyć oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, ale za zgodą przedstawiciela ustawowego. Zgoda może zostać udzielona przez przedstawiciela ustawowego uprzednio albo jednocześnie ze złożeniem oświadczenia przez małoletniego spadkobiercę. Należy podkreślić, że nie jest możliwe udzielenie tzw. zgody następczej, tj. po dokonaniu czynności prawnej, *ex post* (art. 19 k.c.)²³. Przedstawiciel ustawowy małoletniego powinien udzielić zgody na złożenie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku najpóźniej w chwili składania tego oświadczenia. W braku zgody przedstawiciela ustawowego czynność ta jest bezwzględnie nieważna, gdyż jej potwierdzenie nie wywoła żadnych skutków prawnych²⁴.

Dodatkowym argumentem przemawiającym za tym, że małoletni posiadający ograniczoną zdolność do czynności prawnych może za zgodą przedstawiciela ustawowego złożyć oświadczenie spadkowe, a nie jest konieczne składanie tego oświadczenia w jego imieniu przez przedstawiciela

²¹ Zob. np. S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1–125)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 17, teza 1–2.

²² Zob. B. Swaczyna, *Odrzucenie spadku nabytego przez dziecko* [w:] *Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi*, red. M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka, 2013, s. 570.

²³ Zob. A. Lutkiewicz-Rucińska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 19, teza 1; S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1–125)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 17, teza 1.

²⁴ M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna. Tom 1*, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 987.

ustawowego jest samo brzmienie przepisu art. 101 § 3 k.r.o. Przepis ten obok zezwolenia sądu na dokonanie czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu *expressis verbis* wskazuje na „wyrażanie zgody na dokonywanie takich czynności przez dziecko”. Dodatkowo należy wskazać, że również brzmienie przepisu art. 101 § 3 k.r.o. sprzed nowelizacji różniło dokonanie czynności w imieniu małoletniego oraz wyrażenie zgody na dokonanie tej czynności w imieniu małoletniego.

Dochowanie terminu do złożenia oświadczenia spadkowego w imieniu małoletniego

Sześciomiesięczny termin do złożenia oświadczenia o przyjęcia lub odrzucenia spadku wskazany w art. 1015 § 1 k.c. jest terminem zawitym prawa materialnego i jako taki nie podlega przywróceniu²⁵. Po upływie terminu uprawnienie spadkobiercy do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku wygasa. Dotyczy to również spadkobiercy małoletniego, w którego imieniu oświadczenie spadkowe powinien złożyć jego przedstawiciel ustawowy. Początek biegu terminu rozpoczyna się w dniu, w którym spadkobierca dowiedział się o tytule swojego powołania do spadku (*a tempore scientiae*)²⁶. Należy zatem zaznaczyć, że termin ten po pierwsze biegnie indywidualnie dla każdego ze spadkobierców, a po drugie osobno dla każdego z tytułów powołania²⁷.

Niezłożenie przez spadkobiercę oświadczenia we wskazanym w terminie jest jednoznaczne z przyjęciem spadku z dobrodziejstwem inwentarza (art. 1015 § 2 k.c.). Przepis ten został zmieniony nowelą z 2015 r.²⁸. W poprzednim brzmieniu wskazywał, że brak oświadczenia spadkobiercy w terminie jest jednoznaczny z prostym przyjęciem spadku. Jednakże gdy spadkobiercą była osoba niemająca pełnej zdolności do czynności prawnych albo osoba, co do której istniała podstawa do jej całkowitego

²⁵ E. Skowrońska-Bocian [w:] *Odpowiedzialność za długi spadkowe. Komentarz*, Warszawa 2018, art. 1015, teza 1; E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV. Spadki*, red. A. Kidyba, Warszawa 2015, art. 1015, teza 1; J. Ciszewski, J. Knabe [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2023, art. 1015, teza 2; Postanowienie SN z 20.12.2012 r., III CZP 89/12, OSNC-ZD 2013, nr 4, poz. 73; Postanowienie SN z 25.05.2012 r., I CSK 414/11, LEX nr 1254617.

²⁶ Zob. B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2013, s. 494–495.

²⁷ Postanowienie SN z 13.12.2012 r., V CSK 18/12, LEX nr 1293843.

²⁸ Ustawa z dnia 20 marca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2015 r., poz. 539).

ubezważsownienia, albo osoba prawna, brak oświadczenia spadkobiercy w terminie był jednoznaczny z przyjęciem spadku z dobrodziejstwem inwentarza. Należy zatem stwierdzić, że nowelizacja nie zmieniła sytuacji prawnej małoletniego spadkobiercy. We wcześniejszym stanie prawnym przewidywano już ochronę małoletniego przed przyjęciem spadku bez ograniczenia odpowiedzialności za długi (wprost)²⁹. Obecnie rozszerzono tę ochronę na wszystkich spadkobierców.

Przed nowelizacją z 2023 r., wobec konieczności uzyskania zezwolenia sądu (wówczas opiekuńczego) na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka, czyli złożenia w jego imieniu oświadczenia o przyjęciu spadku wprost lub na jego odrzucenie, w praktyce często trudne lub wręcz niemożliwe było dochowanie terminu do złożenia tego oświadczenia. W praktyce orzeczniczej wypracowano kilka rozwiązań mających na celu ochronę interesu majątkowego małoletniego. Jedno ze stanowisk Sądu Najwyższego zakładało, że termin, o którym mowa w art. 1015 § 1 k.c., ulega zawieszeniu z chwilą złożenia przez przedstawiciela ustawowego wniosku o wydanie zezwolenia na odrzucenie spadku w imieniu małoletniego³⁰, przy czym należałoby je stosować odpowiednio do każdego przypadku składania oświadczenia spadkowego³¹. W uzasadnieniu postanowienia Sądu Najwyższego z 28 września 2016 r.³² wskazano, że małoletni spadkobierca nie może być w gorszej sytuacji niż spadkobiercy pełnoletni, którzy działają samodzielnie, a ich przedstawiciele nie muszą występować do sądu opiekuńczego z wnioskiem o zezwolenie na złożenie oświadczenia. Słusznie podnoszono jednak, że art. 121 k.c. nie może być podstawą do zawieszenia biegu terminu

²⁹ Przed 15 października 2015 r. obowiązywał art. 1015 § 2 k.c. w brzmieniu: „Brak oświadczenia spadkobiercy w powyższym terminie jest jednoznaczny z prostym przyjęciem spadku. Jednakże gdy spadkobiercą jest osoba niemająca pełnej zdolności do czynności prawnych albo osoba, co do której istnieje podstawa do jej całkowitego ubezważsownienia, albo osoba prawna, brak oświadczenia spadkobiercy w terminie jest jednoznaczny z przyjęciem spadku z dobrodziejstwem inwentarza.”. Skutek w postaci przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza przez spadkobiercę, bez względu na posiadanie lub nieposiadanie przez niego pełnej zdolności do czynności prawnych, w razie braku złożenia oświadczenia spadkowego w terminie wskazanym w art. 1015 § 1 k.c., został wprowadzony ustawą z dnia 20 marca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U., poz. 539).

³⁰ Postanowienie SN z 28.09.2016 r., III CSK 329/15, OSNC 2017, nr 5, poz. 61; Postanowienie SN z 24.09.2015 r., V CSK 686/14, LEX nr 1816581; Postanowienie SN z 20.11.2013 r., I CSK 329/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 93.

³¹ Zasadne może być natomiast przyjęcie stanowiska odmiennego w odniesieniu do oświadczenia o przyjęciu spadku z dobrodziejstwem inwentarza, po pierwsze w sytuacji przyjęcia, że do złożenia takiego nie jest wymagane zezwolenie sądu a po drugie, mając na względzie identyczny skutek tego oświadczenia jak i jego braku.

³² Postanowienie SN z 28.09.2016 r., III CSK 329/15, OSNC 2017, nr 5, poz. 61.

z art. 1015 § 1 k.c.³³. Warto zaznaczyć, że art. 121 k.c. zawiera zamknięty katalog okoliczności powodujących zawieszenie biegu przedawnienia. Alternatywnie wskazano zatem, że złożenie przez przedstawiciela ustawowego wniosku do sądu o zezwolenie na złożenie w imieniu małoletniego oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku przerywa bieg terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku³⁴. Podkreślono, że bieg przedawnienia przerywa się przez każdą czynność przed sądem, przedsięwziętą bezpośrednio w celu dochodzenia lub ustalenia albo zaspokojenia lub zabezpieczenia roszczenia (art. 123 § 1 pkt 1 k.c.)³⁵. Zaznaczano, że w tym przypadku zachodzi wymagana bezpośredniość i można zastosować art. 123 § 1 pkt 1 k.c. *per analogiam* do terminu z art. 1015 § 1 k.c. w sytuacji konieczności wystąpienia do sądu opiekuńczego o wydanie zezwolenia na złożenie oświadczenia spadkowego³⁶.

Pojawił się również pogląd, że ochrona małoletniego spadkobiercy powinna się opierać na analogicznym stosowaniu art. 1019 k.c., dotyczącym uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia woli złożonego pod wpływem błędu lub groźby, a zatem uchyleniu się od skutków prawnych niezłożenia oświadczenia w terminie³⁷. Koncepcja ta spotkała się ze słuszną krytyką³⁸. Wskazywano w szczególności, że nie można małoletniego spadkobiercy obarczać dodatkowymi czynnościami z powodu opieszałości sądu opiekuńczego oraz przedłużać stanu niepewności co do dziedziczenia³⁹.

Ponadto wyodrębniło się stanowisko, że przedstawiciel ustawy powinien złożyć oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego w terminie z art. 1015 § 1 k.c., nawet w przypadku, gdy nie uzyskał jeszcze zezwolenia sądu opiekuńczego. Zgodnie z tym poglądem,

³³ Tak A. Kallaus, *Zezwolenie na odrzucenie spadku przypadającego osobie małoletniej*, PS 2016, Nr 7–8, s. 113–114; B. Konińska, *Upływ terminu do odrzucenia spadku w imieniu małoletniego*, Rejent 2014, Nr 9, s. 60; W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, red. K. Osajda, 2019, Legalis, art. 1012, pkt 31.

³⁴ Postanowienie SN z 28.05.2015 r., III CSK 352/14, OSNC 2016, nr 5, poz. 63, z aprobowanymi głosami P. Księżaka, Rejent 2016, Nr 3, s. 123–131 oraz G. Matusika, OSP 2016, Nr 9, poz. 82, s. 1171–1173; A. Kallaus, *Zezwolenie...*, s. 115–116; P. Księżak, *Prawo spadkowe*, 2016, Nb 480.

³⁵ Postanowienie SN z 20.02.1963 r., I CR 109/63, OSNC 1964, nr 3, poz. 51; uzasadnienie wyroku SN z 15.01.1991 r., III CZP 75/90, OSNC 1991, nr 5–6, poz. 68; Wyrok SA w Krakowie z 18.12.2012 r., I ACa 1214/12, LEX nr 1293626.

³⁶ A. Kallaus, *Zezwolenie...*, s. 115, z tym że Autor odnosi się jedynie do oświadczenia o odrzuceniu spadku. Należy natomiast zaznaczyć, że po przerwaniu terminu biegnie na nowo (124 § 1 k.c.).

³⁷ Tak B. Konińska, *Upływ terminu...*, s. 66–74.

³⁸ A. Kallaus, *Zezwolenie...*, s. 114; B. Swaczyna, *Odrzucenie spadku...*, LEX; B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo spadkowe. Tom 10*, Warszawa 2015, s. 543, Nb 71.

³⁹ Zob. B. Kordasiewicz [w:] *System Prawa Prywatnego...*, Warszawa 2015, s. 543, Nb 71; A. Kallaus, *Zezwolenie...*, s. 114.

oświadczenie spadkowe miałyby być następnie konwalidowane z mocą wsteczną w przypadku udzielenia następczego zezwolenia przez sąd⁴⁰.

Uchwałą składu siedmiu sędziów Sąd Najwyższy przyjął, że „Termin przewidziany w art. 1015 § 1 k.c. nie może się skończyć przed prawomocnym zakończeniem postępowania o zezwolenie na złożenie przez małoletniego spadkobiercę oświadczenia o odrzuceniu spadku. Po prawomocnym zakończeniu tego postępowania oświadczenie małoletniego powinno być złożone niezwłocznie, chyba że termin ten jeszcze nie upłynął”⁴¹. Wskazano przy tym, że ocena niezwłoczności należy do sądu spadku, przy czym chodzi o termin obiektywnie realny, uwzględniający ogół okoliczności sprawy i dochowanie należytej staranności przez zobowiązanego⁴². Co istotne Sąd Najwyższy podkreślił, że luka prawna we wskazanym wyżej zakresie narusza zasady równości i godzi w interesy małoletniego⁴³.

Wskazane trudności w dochowaniu terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w imieniu starano się rozwiązać przyjęciem omawianej nowelizacji. W konsekwencji przyjętych zmian, *de lege lata* dla zachowania ustawowego terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku, określonego w art. 1015 § 1 k.c. wystarczające jest złożenie przed jego upływem wniosku do sądu o odebranie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku (art. 1015 § 11 k.c.). W przypadku zaś, gdy wymagana jest zgoda sądu na złożenie oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku, w imieniu małoletniego albo osoby ubezwłasnowolnionej, bieg wyżej wymienionego terminu ulega zawieszeniu na czas trwania postępowania w tym przedmiocie (art. 1015 § 12 k.c.). Jednocześnie analogicznie zmiany wprowadzono w stosunku do terminu do złożenia oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych oświadczenia złożonego pod wpływem błędu lub groźby. Zgodnie bowiem z art. 1015 § 3 k.c. dla zachowania terminu, o którym mowa w art. 88 § 2, wystarczające jest złożenie przed jego upływem wniosku do sądu o odebranie oświadczenia o uchylenie się od skutków

⁴⁰ Zob. W. Borysiak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 1012, pkt 29.

⁴¹ Uchwała SN(7) z 22.05.2018 r., III CZP 102/17, OSNC 2018, nr 12, poz. 110. Por. T. Justyński, *Termin do złożenia oświadczenia rodziców o przyjęciu bądź odrzuceniu spadku. Wzwał gordyjski polskiego prawa spadkowego i rodzinnego*, Krakowski Przegląd Notarialny 2021, Nr 2, s. 29 i n.

⁴² Tak uzasadnienie uchwały SN(7) z 22.05.2018 r., III CZP 102/17, OSNC 2018, nr 12, poz. 110, z powołaniem się na dorobek orzecznicy m.in. Postanowienie SN z 28.09.2016 r., III CSK 329/15, OSNC 2017, nr 5, poz. 61; Wyrok SN z 13.10.2017 r., I CSK 75/17, OSNC 2018, nr 7-8, poz. 82; Wyrok SN z 26.04.2017 r., I CSK 408/16, LEX nr 2334894; Wyrok SN z 30.01.2015 r., III CSK 164/14, LEX nr 1620983.

⁴³ Tak uzasadnienie uchwały SN(7) z 22.05.2018 r., III CZP 102/17, OSNC 2018, nr 12, poz. 110.

prawnych oświadczenia. W uzasadnieniu projektu wskazano, że „zaproponowane rozwiązanie stanowi potwierdzenie powszechnej praktyki sądowej⁴⁴ i realizuje postulat *de lege ferenda*, wyrażony przez Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 26 maja 2021 r. w sprawie I NSNc 76/21⁴⁵.

Jeśli chodzi o przepisy przejściowe, wskazać trzeba, że regulacje w nowym brzmieniu stosuje się, jeżeli termin do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku albo o uchyleniu się od skutków prawnych tego oświadczenia nie upłynął przed dniem wejścia w życie ustawy zmieniającej (art. 11 ust. 4 ustawy z dnia 28 lipca 2023 r. o zmieniającej ustawę – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw).

Zakończenie

Podsumowując rozważania na temat złożenia oświadczenia spadkowego w imieniu małoletniego spadkobiercy w świetle zmian wprowadzonych ustawą z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, należy stwierdzić, że niniejsza nowelizacja powinna usunąć trudności w dochowaniu terminu do złożenia tego oświadczenia w przypadku konieczności uzyskania zezwolenia sądu spadku na dokonanie tej czynności lub na wyrażenie zgody na dokonanie tej czynności przez małoletniego. Należy podkreślić, że małoletni spadkobierca nie może znajdować się w sytuacji gorszej niż spadkobierca pełnoletni (posiadający pełną zdolność do czynności prawnych). Konieczność reprezentacji małoletniego spadkobiercy przez przedstawiciela ustawowego, jak również ochrona jego interesów poprzez wymaganie uzyskania zezwolenia sądu spadku na złożenie w jego imieniu oświadczenia o prostym przyjęciu spadku lub odrzuceniu spadku nie powinna wywoływać negatywnych konsekwencji dla małoletniego. Wykluczałoby to przecież zakładaną intencje ochrony jego interesów przez wprowadzenie tych dodatkowych wymogów. Nie zmienia tego również fakt, że zgodnie z art. 1015 § 2 k.c. niezłożenie w terminie oświadczenia w przedmiocie przyjęcia lub odrzucenia spadku jest równoznaczne z przyjęciem spadku z dobrodziejstwem inwentarza. Należy pamiętać – na co również zwrócił uwagę Sąd Najwyższy w przywołanym postanowieniu w sprawie I NSNc 76/21 – że „prawem właściwym

⁴⁴ Zob. postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 20 lutego 1963 r., II CR 109/63 (OSNCP 1964, nr 3, poz. 51); z dnia 24 września 2015 r., V CSK 686/14 (niepubl.) i z dnia 15 czerwca 2020 r., I NSNc 62/20.

⁴⁵ Publ. Legalis nr 2580025.

dla spadku może być nie tylko prawo polskie, zaś skutki braku odrzucenia zadłużonego spadku w świetle obcego prawa właściwego mogą być dużo bardziej dotkliwe dla spadkobiercy, niż skutki przewidziane w stosunku do spadków otwartych po zmianie dokonanej powyższą nowelizacją.”⁴⁶.

⁴⁶ Zob. uzasadnienie do projektu UD222.

Bibliografia

- Borysiak W. [w:] *Kodeks cywilny, Komentarz. Spadki. Tom IVA*, red. K. Osajda, Warszawa 2019. Dębińska-Domagala K., *Złożenie oświadczenia spadkowego w imieniu małoletniego na tle projektowanych zmian legislacyjnych*, *Prawo i Więź* 2022, Nr 3.
- Ciszewski J., Knabe J. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2023.
- Gajda J. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz 2021*, red. K. Pietrzykowski, Legalis.
- Gorczyński G. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922–1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019.
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe*, Warszawa 1990.
- Jędrejek G. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019.
- Justyński T., *Termin do złożenia oświadczenia rodziców o przyjęciu bądź odrzuceniu spadku. Węzeł gordyjski polskiego prawa spadkowego i rodzinnego*, „Krakowski Przegląd Notarialny” 2021.
- Kallaus A., *Zezwolenie na odrzucenie spadku przypadającego osobie małoletniej*, „Przełęcz Sądowy” 2016, Nr 7–8.
- Kalus S. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1–125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018.
- Konińska B., *Upływ terminu do odrzucenia spadku w imieniu małoletniego*, „Rejent” 2014, Nr 9.
- Kordasiewicz B. (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 10. Prawo spadkowe*, Warszawa 2015.
- Księżak P., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2016.
- Kucia B., *Oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku w imieniu małoletniego [w:] Prawo prywatne wobec wyzwań współczesności, Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Ogiegle*, red. M. Fras, P. Ślęzak, Warszawa 2017.
- Kuźmicka-Sulikowska J. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, 2021.
- Lutkiewicz-Rucińska A. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022.
- Miształ-Konecka J., *Wyłączenie reprezentacji rodziców wobec dziecka pozostającego pod ich władzą rodzicielską*, „Przełęcz Sądowy” 2010, Nr 6.
- Niezbecka E. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV. Spadki*, red. A. Kidyba, Warszawa 2015.
- Pazdan M. [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 450–1088*, red. K. Pietrzykowski, 2021.

- Pazdan M.[w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna. Tom 1*, red. M. Safjan, Warszawa 2007.
- Pietrzykowski J. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J.I. Bielski, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, Z. Resich, Warszawa 1972.
- Skowrońska-Bocian E. [w:] *Odpowiedzialność za długi spadkowe. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Słyk J. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2017.
- Słyk J., *Orzekanie w sprawach o zezwolenie na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka*, „Prawo w działaniu” 2015, t. 21.
- Swaczyna B., *Odrzucenie spadku nabytego przez dziecko* [w:] *Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi*, red. M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka, 2013, LEX.
- Wicherek P. [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, red. M. Fras, M. Habdas, LEX/el. 2023.

